הרב **ראובן אוחנה**
עיה"ק צפת ת"ו

תשובת ישראל ותשובת העמים

ביאור המאמר במכילתא שהגויים קרובי תשובה הם

ביום הכיפורים בתפלת המנחה מפטירים, כידוע, בספר יונה הנביא, והטעם לכך, כפי שמבואר בספרים, הוא כדי לעורר את העם בתשובה, כמו שעשו אנשי נינוה, ולהורות כי השם יתברך רחמיו על כל מעשיו ואפילו על אומות העולם, כל שכן על ישראל עם קרובו.

והנה, איתא במכילתא פרשת בא ובילקוט שמעוני רמז תק"ן, א: "ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה" (יונה א, ג) וכי מלפני ה' הוא בורח והלא כבר נאמר (תהלים קלט, ז) 'אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח, אם אסק שמים שם אתה' וגו' וכתיב 'עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ' (זכריה ד, י) וכתיב 'בכל מקום עיני ה' צופות' (משלי טו, ג) אלא אמר יונה אלך לחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית שם שהגויים קרובי תשובה הם שלא לחייב את ישראל". ע"כ. וכן פירש רש"י שם: "מה ראה יונה שלא רצה לילך אל נינוה, אמר הגויים קרובי תשובה הם ואם אומר להם יעשו תשובה ונמצאתי מחייב את ישראל שאין שומעין לדברי הנביאים". וכן בפירוש הרד"ק שם (א, א) זה לשונו: "ויש לשאול למה נכתבה נבואה זו בכתבי הקדש וכולה על נינוה שהיתה מאומות העולם ואין בה זכר לישראל ואין בכל הנביאים זולתה כמוהו. ונוכל לפרש כי נכתבה להיות מוסר לישראל שהרי עם נכרי שאינם מישראל היה היו קרובים לתשובה ובפעם הראשונה שהוכיחם הנביא שבו בתשובה שלמה מרעתם וישראל מוכיחים אותם הנביאים השכם והערב ואינם שבים מרשעם וכו' ואיך היה יכול יונה לברוח, ודוד אמר אנה מפניך אברח וכו' אלא... כי חשב שאם יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לא תשרה עליו רוח נבואה והיה ממאן ללכת בזה השליחות כי אמר יונה הגויים קרובים לתשובה הם ואם אלך אליהם בשליחות הא-ל יתברך ישובו מדרכיהם הרעים ויחייבו את ישראל בזה שאני ונביאים אחרים הולכים אליהם תמיד בשליחות הא-ל יתברך ואינם שבים מדרכם הרעה וכו'" עכ"ל.

וכן ראיתי פירוש על ספר יונה מהר"י קרא ז"ל שפירש למה לא רצה יונה להתנבא על נינוה. וכתב שיונה ידע שהוא יתברך א-ל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה וידע כי הם האומות קרובי תשובה הם וה' ירחם עליהם ויקבל את תשובתם. בשביל כך לא רצה לילך לשם שכשישובו אנשי נינוה בשביל נבואה אחת שניבא להם יונה וישראל שכמה נביאים ניבאו להם ולא החזירום למוטב. עכת"ד.

והנה, דברי המכילתא שם וגם מה שפירשו המפרשים הם על פי דברי המכילתא שהגויים קרובי תשובה הם. והדברים צריכים ביאור, דאיך באמת אפשר להבין שהגויים קרובי תשובה הם, והיינו שהם זריזים לעשות תשובה יותר מישראל, כמו שעשו אנשי נינוה שבנבואה אחת על ידי נביא אחד שאינו מקרב עמם כבר שבו מדרכם הרעה. זאת, בעוד שלישראל היו כמה וכמה נביאים ראשונים ואחרונים שהוכיחו אותם השכם והערב ולא קיבלו מהם, וכדאיתא בגמ' מגילה

(יד ע"א): "ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא החזירום למוטב". עד שזו היתה הסיבה שיונה הנביא לא רצה ללכת אל נינוה, כדי שלא קטרוג על ישראל ושלא להבאיש את ריחם בעיני הגויים.

ואפשר שהתנגדותו של יונה הנביא להתנבא על נינוה כדי שישובו מדרכם הרעה היתה מפני שידע שאע"פ שאנשי נינוה אכן ישובו בתשובה בנבואה אחת, עדיין אינם נותנים דעתם לשוב באמת בתשובה שלמה ובלב שלם, אלא לפי שעה כדי שלא יענשו. לכן לא ראה צידוק מוסרי לקבלת תשובתם, וראוי היה בעיניו להענישם כמידת הדין על כל רעתם. ואכן, גלוי וידוע לפני הא-ל יתברך שאין הגויים נותנים לב לשוב בתשובה שלמה וכמו שפירש רש"י עה"פ (שמות ז, ג) "ואני אקשה את לב פרעה" וגו': "מאחר שהרשיע והתריס כנגדי וגלוי וידוע שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, טוב שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורתי וכן מדתו של הקב"ה מביא פורענות על האומות כדי שישמעו ישראל ויירא שנאמר (צפניה ז, ו) 'הכרתי גויים נשמו פינותם... אמרתי אך תיראו אותי תקחו מוסר'". ועי' בשפתי חכמים שם. וכך היה ראוי בעיני יונה הנביא להעניש את אנשי נינוה ויאבדו ברשעתם. וכן ראיתי בפירוש מרכבת משנה על המכילתא שם, שכוונת יונה במה שנמנע ללכת אל אנשי נינוה היתה כדי למנוע את תשובתם, ויהיה עונשם מופת לישראל כי ישובו מדרכיהם הרעים. ומ"מ, לאחר שיונה נאלץ בעל כורחו ללכת אל נינוה בשליחות ובציווי הא-ל להתנבא עליהם, מיד האמינו אנשי נינוה וקראו צום ולבשו שק ואפר, ומלך נינוה הסיר אדרתו מעליו ולבש שק ולא איחרו לעשות תשובה ושבו מדרכם הרעה וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות להם ולא עשה והאריך אפו ארבעים יום. ואמנם לאחר ארבעים יום שבו לדרכיהם הרעים יותר מן הראשונים (ע"פ ילקוט שמעוני תק"ן, ג' ע"ש). היינו שבאותה קלות שבה הם קרובים לעשות תשובה לפי שעה, הסקרובים גם לשוב לדרכיהם הרעים.

והנה חז"ל למדו כי עיקר התשובה שעשו אנשי נינוה היה במה שהם שינו את מעשיהם, וגם אם תשובתם לא היתה שלמה ובלב שלם. אך, כאמור, כשם שהם קרובי תשובה כך הם קרובים שוב לקלקל את מעשיהם ולשוב לדרכיהם הרעים ככלב השב על קיאו, ותשובתם היתה רק לפי שעה וברמאות, כדאיתא בגמ' תענית (טז ע"א) ותלמוד ירושלמי שם (פ"ב ה"א) ע"ש. ועם כל זה, קיבל ה' את תשובתם וניחם על הרעה אשר דיבר לעשות להם. ודבר זה צריך ביאור, כיצד קיבל ה' יתברך את תשובתם, כי הא-ל יתברך בוחן לבב כל איש ויודע מחשבות בני אדם וגלוי וידוע לפניו כי אין תשובתם שלמה. ונראה לומר כי הא-ל יתברך ברב רחמיו אינו דן את או"ה אלא לפי מעשיהם עכשיו "באשר הוא שם", אע"פ שגלוי לפניו שהם עתידים לחזור למעשיהם הרעים, אין הוא דן אותם אלא לפי מעשיהם עכשיו. וכמו שפירש רש"י עה"פ (בראשית כא,יז) "כי שמע ה' את כל הנער באשר הוא שם". לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. וכיון שראה ששבו עכשיו מדרכם הרעה ניחם על הרעה אשר דיבר לעשות להם ולא עשה, אך כשהם חוזרים על מעשיהם הראשונים זוכר להם ונפרע מהם אף על הראשונים. והנה יש לבאר בזה שהגויים קרובי תשובה הם אבל אין מעלתם יותר מישראל ואין הם יכולים להשיג ולהגיע למעלת התשובה של ישראל.

וראיתי בקונטרס 'ונתן לכהן'[א] שכתב בהקדמתו, שראה לזקנו החת"ס זצוק"ל שכתב בביאור הדברים דאיתא במכילתא שם שהגויים קרובי תשובה הם, דתשובת הגויים אינה אלא ליראת העונש או בשביל להשיג איזה טובה והנאה בעוה"ז, ועל כן קל להם להטות לבבם לשוב, אבל ישראל קדושים אינם מכוונים להנאת עצמם וכל כוונתם לשם שמים לעשות רצון השם יתברך. ומדרגת תשובתם היא נעלה יותר מתשובתם של גויים, וע"כ גם תשובתם קשה יותר משל גויים, עכ"ד. ושוב ראיתי בדרשות חת"ס (דרשה לשבת שובה תקעא) שביאר שתשובת עכו"ם היא תשובה מיראה, ואינם יכולים לפי תכונתם ומדרגתם לעשות תשובה מאהבה כמדרגדתם של ישראל, וכתב שתשובה מיראה היא שלא כדין, ותינח ישראל אבל או"ה לא היה מהראוי שהקב"ה יקבל את תשובתם כי אין תקוה שסופם לעבוד מאהבה, כמובן, וא"כ צריך עיון על אנשי נינוה שקיבל את תשובתם. ותירץ שנראה שהיה בהנך אנשי נינוה מי שראוי להתגייר הם או בניהם, ולכן נתקבלה תשובתם ברחמים. ע"ש [וכמו שכתוב אצל משה שהרג את המצרי "ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול" (שמות ב, יב) ופירש רש"י שם שראה שאין איש עתיד לצאת ממנו שיתגייר].

אמנם, גם אם תשובת הגויים היא מיראה, אטו מילתא זוטרתא היא אף אצל ישראל, וכדאיתא בגמ' ברכות (לג, ב) מה ה' שואל מעימך כי אם ליראה (דברים י, יב) אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא? אין לגבי משה מילתא זוטרתא היא. ע"ש. ואף תשובה מיראת העונש, שהיא במעלה פחותה יותר, אינה דבר קל לעשות אצל כל אדם, גם מישראל. והרי כמה קללות נוראות מלאי סבל ויסורים נוראים נאמרו לישראל והוזהרו בהם צ"ט קללות שבמשנה תורה בספר דברים בפרשת כי תבא ומ"ט קללות שבתורת כהנים בספר ויקרא בפרשת בחוקותי. ותכלית כל אותן תוכחות והקללות הנוראות שהוזהרו בהם היא למען ישמעו וייראו ולהחזירם בתשובה. ועדיין עומדת התמיהה איך אנשי נינוה חזרו למוטב ע"י נביא אחד בנבואה אחת שניבא עליהם בעוד ארבעים יום נינוה, וישראל שכמה נביאים עמדו עליהם והיו מוכיחים אותם וכמה תוכחות וקללות נוראות שהוזהרו בהם, לא התייראו מנביאיהם ומנבואותיהם ולא הכניסו מורא בלבבם. ואין לומר חלילה על ישראל קדושים כי לרב רשעתם ח"ו לא פחדו ולא נתנו דעתם לשוב אפילו תשובה מיראה, שהיא במעלה פחותה.

ונראה לומר בהבנת הדברים כי מתוך שישראל נקראים בנים למקום. וכאשר אב מכה את בנו ושוב מכהו אם יחטא, אח"כ שוב יחבקהו וינשקהו ויעריף עליו אהבתו. והידיעה והתחושה הזאת אצל הבן היא קבועה בליבו תמיד ואינו מרגיש מאוים ע"י אביו. כן הוא היחס בין הא-ל יתברך לישראל עם סגולתו, שיודעים הם שכרחם אב על בנים ריחם ה' על יראיו. אבל יראת הגויים היא יראה מחמת העונש ולא מיראת שמים וה' מרחם עליהם כעל כל בריותיו, אדם כבהמה. וכן הוא אומר (יונה ד, יא) "ויאמר ה' אל יונה אתה חסת על הקיקיון וכו' ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה".

אבל ביסוד הדברים י"ל שדברי המכילתא שהגויים קרובי תשובה הם, נראה שההבדל בין תשובת גויים לתשובת ישראל אינו רק בין תשובה מיראה לתשובה מאהבה וכמו שנתבאר

א). הערות וביאורי הגר"נ גשטטנר על ספר תקפו כהן לבעל הש"ך.

בדרשות החת"ס, שהרי ישראל בכל אופן שעשה תשובה מאהבה או מיראה הוא מתחייב ומקבל עליו עול תורה ומצוות, רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות ל"ת כמניין תרי"ג ועוד שבע מצוות דרבנן כמניין כת"ר. מהן מצוות שעליו לקיימן מידי יום במשך כל השנה, חול ושבת ומועדים וימים טובים. ומצוות התלויים בזמנים ומועדים קבועים. הלכות רבות שעליו ללמוד אותם איך לקיימם בכל ארבעת חלקי השו"ע. וזהו תנאי הכרחי לקבל עליו עול תורה ומצוות. עול זה הוא דבר קשה לבעל תשובה מישראל לעשותו. אבל בן נח שירצה ובא לעשות תשובה אינו מתחייב אלא רק בשבע מצוות ב"נ שקיבלו עליהם והתחייבו בהם וכולם בשב ואל תעשה (מלבד מצות הושבת דיינים) ועליהם הם מוזהרים. על ברכת השם, עבודה זרה, שפיכות דמים, גלוי עריות, גזל, אבר מן החי, ומצווין להושיב דיינים שידונו בדיניהם. ואם הם מקיימים אותם הם כבר נקראים מחסידי אומות העולם ויש להם חלק לעולם הבא והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי או"ה ולא (ויש גורסים אלא) מחכמיהם (רמב"ם הל' מלכים פ"ח הי"א).

ומעתה, אין זה מן התימה שהגויים קרובי תשובה הם, לפי שהם אינם נדרשים ואינם מצווים בשום מצוה בקום עשה, ורק מצוה אחת נצטוו - למנות דיינים כנ"ל. והם רק צריכים להיגמל ולחדול ממעשיהם ודרכיהם הרעים. אבל ישראל מלאים מצוות כרימון בשכבך ובקומך, והמצוות פרוסות על פני כל השנה, ואם היה עומד בתשרי לא יוכל לעבור על איסור אכילת חמץ עד שיבא הפסח ואם היה עומד בניסן לא יוכל לעבור על איסור אכילה ביוה"כ עד שיגיע יוה"כ הבא. אבל ב"נ כשם שהם יכולים לקיים בכל יום בשב ואל תעשה שבע מצוות שחייבים בהם כך הם יכולים או עלולים לעבור עליהם ביום אחד. ובהכרח שתשובתם של ישראל יותר קשה בשל ריבוי המצוות, ועליהן הוסיפו חז"ל איסורים, גדרים וסייגים והרחקות, ולפיכך תשובתם יותר נעלה, בכל אופן שישראל עושה תשובה. ובכן להיות מוכתר בכתר שם טוב כבעל תשובה אמיתי אינו דבר קל לישראל לעשות. עד שבתחילת דרכם נדמה להם שלא יוכלו לעמוד בכך, כמו לקדש את השבת ולהימנע מחילול שבת, שמי שהיה רגיל לעשן נדמה עליו כסיוט שאינו יכול לעמוד בו. וכן בשאר עבירות שהיה רגיל בהן, נדרשים ממנו כוחות ותעצומות נפש ורצון עז כדי שלא יתפתה לחלל את השבת. והאומר אחטא ואשוב אין יוה"כ מכפר שאין בליבו לשוב בתשובה שלמה באופן שפיו וליבו שוים, שאז הוא יותר קרוב לשוב בלב שלם, כדכתיב: "כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יא). ורק על ידי קיום כל המצוות, מצוות עשה ולא תעשה ניכר שזו תשובה שלמה באופן שפיו וליבו שוים. אבל הגויים לפי תכונת נפשם אינם יכולים לחזור בתשובה שלמה באופן הזה ולכן נצטוו רק בשבע מצוות, שהן כאמור בשב ואל תעשה. וכבר נודע כי תשובה מאהבה היא מעלתם של ישראל בלבד, ותשובה מאהבה אי אפשר לעשות אלא ע"י קיום המצוות עשה דוקא, והגויים לפי תכונת נפשם ומזגם אינם יכולים לעולם להגיע למדרגתם ומעלתם של ישראל. ומצוה קלה אחת, כסוכה, לא היו יכולים לעמוד בה, כדאיתא בגמ' מסכת עבודה זרה (ב, ב) לעתיד לבוא יאמר הקב"ה כל מי שעסק בתורה יבוא ויקבל שכר מיד מתקבצים ובאים כל או"ה ודורשים אף הם לקבל שכר ואף טוענים שכל מה שעשו לא עשו אלא למען ישראל כדי שיהיו פנויים לעסוק בתורה והקב"ה סותר את טענותיהם דאפילו שבע מצוות ב"נ לא קיימו וכל מה שעשו לא עשו אלא לצרכיהם

ותענוגותיהם ושוב טענו כלום כפית עלינו הר כגיגית כמו שכפית על ישראל וכו' ובכל זאת נתן להם מצוה קלה סוכה לכו ועשו אותה, מיד כל אחד ואחד הולך ועושה סוכה בראש גגו, ומה עושה הקב"ה, מקדיר עליהם חמה כתקופת תמוז או אז כל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא, מיד הקב"ה יושב ומשחק עליהם. הנה מיד כששמעו מצוה מיד הלכו לקיימה כך רק התלהטה עליהם החמה מיד כל אחד קם ובועט בסוכתו ויוצא ואע"פ שהיו פטורים מן הדין והיו יכולים לצאת מן הסוכה בלא אשמה עליהם כדין מצטער שפטור מן הסוכה, אבל הם יצאו בדרך ביזיון, וכדברי הגמ' שם נהי דפטור, בעוטי מי מבעט? אבל ישראל גם שיהיה אנוס ופטור מן המצוה אינו מזלזל בה כשאינו יכול לקיימה, ואדרבה הוא מצטער שלא זכה לקיימה כדאיתא במתני' סוכה (פ"ב מ"ב): ירדו גשמים ממתי מותר לפנות (את הכלים מתוכה) משתסרח המקפה (משיתקלקל התבשיל מטיפות המים שנכנסו לתוכו). משלו למה הדבר דומה לעבד שמזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו. להראות לו שאין לו חפץ ונחת רוח בשימושו והם יוצאים נכלמים ובצער מן הסוכה ומצטערים שאינם יכולים לקיים את מצות סוכה. ואין לך מצוה שנעשית באהבה ובשמחה כמצות סוכה בזמן שמחתנו לאחר עבודת ה' בעשרת ימי התשובה וימי הדין בר"ה וביוה"כ וזו היא בחינת התשובה מאהבה שישראל עושים בחג הסוכות זמן שמחתינו.

כן יזכנו ה' יתברך לשוב בתשובה שלמה ובלב שלם ולעובדו באהבה ובשמחה.

◆ ◆ ◆